

*Аналітична записка
Серія «Громадянське суспільство», № 2, 2019*

ЩОДО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

А. Ю. Сменковський, заступник директора
Національного інституту стратегічних досліджень
Г. М. Яворська, д. філол. н, професор, головний науковий
співробітник Центру досліджень проблем Російської Федерації
Національного інституту стратегічних досліджень
Ю. Б. Каплан, к. політ. н., заступник завідувача відділу
етнонаціональних досліджень, реінтеграції та розвитку
громадянського суспільства
Національного інституту стратегічних досліджень

В аналітичній записці розглянуто візит Президента України до Варшави з нагоди 80-ліття початку Другої Світової Війни та доцільність відокремлення розгляду проблем історичної пам'яті від інших питань.

Українсько-польські відносини мають стратегічне значення для обох сторін. Запланований на 1 вересня ц.р., на особисте запрошення Президента Польщі Анджея Дуди, візит до Польщі Президента України В. Зеленського містить потужні символічні і прагматичні можливості.

Президент України запрошений до Польщі для участі у заходах з нагоди 80-ліття початку Другої світової війни (очікується прибуття 40 делегацій, близько 250 осіб – президентів, прем'єр-міністрів, міністрів закордонних справ, міністрів оборони, членів європейських королівських родин). Польща запросила до Варшави представників держав-членів НАТО та ЄС, а також представників країн, що входять до програми «Східне партнерство» Європейського Союзу (Україна, Грузія, Молдова, Вірменія, Азербайджан, Білорусь). РФ не запрошено до участі у заходах. Ключовим мотивом заходу у Варшаві, за повідомленням голови кабінету президента Польщі Кш. Щерського, будуть слова «пам'ять і попередження».

Заходи у Варшаві задають рамкові можливості й обмеження для візиту Президента України – вони **фокусуються на темі історичної пам'яті** і презентують Україну як члена європейської програми «Східне партнерство».

Стан українсько-польських відносин

Польща першою у світі визнала незалежність України у 1991 році. Відносини двох сусідніх держав, які мають спільний кордон довжиною 535 км (найдовший кордон серед західних сусідів України), спираються на спільні інтереси у сфері безпеки, економіки, торгівлі, енергетики тощо. Економічна та безпекова співпраця між країнами постійно розвивається.

Польща - найбільший імпортер українських товарів серед країн ЄС (2018 рік). У 2019 році, за даними I кв. Польща випередила Росію і стала найбільшим ринком для України (частка Польщі в українському експорті становила 6,7 %, Росії — 6,2 %). Варшава активно підтримує міжнародну санкційну політику проти РФ. Польща активно виступає проти будівництва газопроводу “Північний потік-2”, розглядаючи його як безпекову загрозу.

Останнім часом значно зросла кількість українських мігрантів у Польщі.

За неофіційною інформацією у Польщі нараховується від 1,5 млн до 2 млн українців. За офіційними даними на липень 2019 року близько 200 тис. українців мають посвідки на довготривале перебування в Польщі, а також 483 тис. мають офіційне працевлаштування, отже сплачують соціальні внески і податки до бюджету. Загалом серед офіційно зареєстрованих трудових мігрантів українці складають 75 %.

Міжнародний статус обох держав та співвідношення їхніх потенціалів та інтересів за останні 20 років змінилися – **Польща, повноправний член НАТО та ЄС, динамічно розвивається, натомість Україна перетворилася на найбіднішу країну Європи і досі залишається у «сірій зоні».**

Ці зміни не завжди належним чином сприймають в Україні, що підштовхує деяких польських експертів до висновку про **невизначеність позиції України щодо Польщі та про те, що українці подекуди некритично сприймають застарілі стереотипи у двосторонніх відносинах.**

Зокрема йдеться про сприйняття Росії у ролі «спільного ворога» для обох країн. Насправді Росія в сучасних умовах для Польщі та України є не об'єднувальним, а швидше роз'єднувальним чинником. Росія застосовує щодо Польщі та України тактику підриву відносин партнерства між ними, аналогічну тій роз'єднувальній тактиці, яку РФ використовує щодо ЄС та НАТО.

Стратегічне партнерство України з Польщею зафіксоване 1997 р. в Києві у Спільній заяві президентів України та Польщі. У Стратегіях національної безпеки Польщі 2000 і 2007 років Україна визначалась як стратегічний партнер, натомість у Стратегії 2014 року Україну згадано лише в контексті російської агресії.

На думку польських експертів **формула «Немає незалежної Польщі без незалежної України» змінила свій сенс. Зі вступом до НАТО в 1999 р. безпека Польщі залежить від Альянсу та його майбутнього, а не від України.**

Польща підтримує європейський і євроатлантичний курс України, послідовно виступає проти агресивних дій Росії, надавала гуманітарну

допомогу для переселенців з Донбасу, активно співробітничав з Україною у військовій сфері. Починаючи з 2014 р. Польща неухильно вимагає відновлення порушеної внаслідок агресії РФ територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах. **Президент Польщі Анджей Дуда вважає варіант із «замороженням» конфлікту на Сході України цілковито неприйнятним, оскільки це означатиме постійне тліюче джерело військової загрози для всієї Європи.**

Після свого обрання Президентом у 2015 р., формуючи засади оновленої зовнішньої політики для Польщі, Анджей Дуда запропонував ініціативу щодо розширення Нормандського формату (Німеччина, Франція, Україна, Росія) за рахунок підключення до перемовин Польщі та, можливо, інших країн, тобто ідея його переформатування у вигляді широкої коаліції партнерів за участю Польщі – з метою розв'язання військового конфлікту на сході України внаслідок російської агресії. Ця ініціатива залишилась нереалізованою через незгоду інших учасників – насамперед РФ, але також Франції та Німеччини.

Водночас, Польща **не готова миритися з іншими аспектами наших двосторонніх відносин, пов'язаних з питаннями історичної політики та історичної пам'яті.**

Нинішній стан двохсторонніх відносин можна оцінити як найгірші за 25 років. Такі «нематеріальні проблеми», як різні оцінки спільної історії, суперечки за власну версію минулого, історичні образи і провини, здатні перетворитися на цілком реальні зіткнення і ворожнечу, особливо з урахуванням зацікавленості РФ в такому сценарії.

Особливо актуальним це питання стає в світлі **останніх тенденцій в трансатлантичних відносинах.** Йдеться про несприятливі зміни у відносинах США з Німеччиною і Францією, і одночасне зміцнення відносин США з Румунією.

Польща порушує питання про збільшення кількості американського військового контингенту на своїй території. Президент США Д Трамп схилиється до позитивної відповіді. Очікують, що питання посилення військової присутності США в Польщі буде вирішено під час візиту Д Трампа до Варшави (1-2 вересня 2019 р.).

Проблемні питання історичної пам'яті

Спекуляції на питаннях історичної пам'яті в українсько-польських відносинах мають виразну внутрішньополітичну основу і використовуються правими силами двох країн з метою підвищення власної популярності серед націоналістично налаштованих груп населення. Останніми роками в обох країнах відбулися події, що спровокували погіршення двосторонніх відносин, зокрема:

- у квітні 2015 року Верховна Рада України прийняла «закони про декомунізацію», які передбачають відповідальність для тих, хто заперечуватиме героїзм захисників України, зокрема тих, хто боровся з Польщею. Цей крок був негативно сприйнятий Варшавою, насамперед через те, що голосування відбулося за декілька годин після виступу в українському парламенті президента Польщі Броніслава Коморовського;

- у 2016 році Сейм Польщі одноголосно прийняв резолюцію, що проголошує Волинську трагедію «геноцидом, вчиненим українськими націоналістами проти мешканців II Речі Посполитої»;

- у 2017 році Україна наклала мораторій на проведення польською стороною робіт з ексгумації на українській території у відповідь на демонтаж пам'ятника УПА в польському селищі Грушовіці;

- у 2018 році Сейм прийняв поправки до закону про Польський інститут національної пам'яті, які дозволяли кримінальне переслідування за «заперечення злочинів українських націоналістів у 1925-1950 роках, а також злочинів українських формувань, які були колаборантами III Рейху під час Другої світової війни». Водночас, на початку 2019 р. за поданням президента Польщі А. Дуди, Конституційний суд Польщі скасував дію цих поправок.

На особливу увагу заслуговує комплекс питань пов'язаних з Волинською трагедією та її оцінками. У 2014-2019 роках українська сторона обстоювала «симетричний підхід» до польських та українських історичних

провин, натомість для польської сторони стосовно Волині такий підхід є неприйнятним. Однією із кульмінаційних подій у суперечці стало накладення українською стороною мораторію на ексгумацію загиблих на Волині.

У травні 1997 року президенти Л. Кучма і А. Квасневський оголосили спільну заяву «Про порозуміння і єднання», на основі формули папи Римського Іоанна Павла II «Вибачаємо і просимо пробачення». Така заява може розглядатися як позитивний прецедент.

«Примирення є в інтересах обох сторін, оскільки це призвело б до "детоксикації" теперішньої атмосфери. Два роки тому професор Гжегож Мотика, провідний дослідник Волинського злочину, написав, що **проривом могло б бути виголошення простого речення представником української держави, а саме: "У 1943-1945 роках УПА здійснила масові вбивства поляків, які не можна виправдати – ми їх засуджуємо"**. Таке речення ніколи не було озвучене жодним українським політиком. Тут йдеться не про те, чи назве Україна те, що трапилося, геноцидом, а чи однозначно засудить антипольську акцію УПА.

«Акцію Вісла» (виселення українців із прикордонних з Україною районів Польщі у 1946 році) засудив польський Сенат у формі окремої резолюції та президент Лех Качинський, який також у спеціальному виступі висловив свій жаль з приводу акції нищення церков на Холмщині в 1938 році.»

Спроби перевести дискусію з політичної в академічну площину – цілком раціональні, але будуть підважені і в Україні, і в Польщі політичними групами, що прагнуть і надалі спекулювати на проблемах національної пам'яті.

З 1996 року діє Міжнародний семінар істориків. За 20 років вийшло 12 томів під назвою «Україна, Польща. Важкі питання». Працює також Польсько-українська комісія експертів із удосконалення шкільних підручників з історії та географії (співголови: з українського боку – головний науковий співробітник відділу історії України 20-30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук С. Кульчицький, з польського боку – керівник відділу історії ХХ ст. Інституту історії Польської академії наук, професор М. Корнат), останнє засідання якої відбулося 10-14 червня ц. р. у Кракові (Польща).

Окремою проблемою є питання «*місце пам'яті*», зокрема «Цвинтар орлят» у Львові, де поховані польські жертви переможних для Польщі боїв з українськими військами за Львів у 1918 році.

Ще у 2005 році, за домовленістю між президентами України й Польщі Л. Кучмою та А. Квасневським, було підписано документ, згідно з яким жодна зі сторін не могла додавати до пам'ятнику нові елементи. Проте, в 2015 році Міністерство культури та національної спадщини Польщі повідомило про повернення історичних скульптур левів, чому завадила позиція української сторони.

Трудові мігранти і національні меншини

Зростає кількість ксенофобських проявів проти українців, зокрема через значне збільшення кількості українських трудових мігрантів у Польщі, і їх нерідко виправдовують посиланнями на хибну, з польського погляду, історичну політику української влади. У соціальних мережах, на інтернет-форумах, збільшується кількість ксенофобських текстів у супроводі історичних звинувачень проти українців. Не можна виключати, що створення і розміщення таких текстів ненависті у деяких випадках є не спонтанним, а організованим.

У липні 2019 року відбувся напад на українців, що працюють на будівництві Варшавського метрополітену. Великого розголосу набув напад на українського таксиста, який виявився непоодиноким. У зв'язку із цим працівники Посольства України в Польщі направили відповідного листа до Бюро уповноваженого Польщі з прав людини.

За результатами опитування офісу Польського омбудсмена у 2018 р., лише у Малопольському воєводстві серед опитаних українців 44,5 тис. зазначили, що стикалися з випадками прояву ксенофобії по відношенню до себе.

В червні 2019 року в Польщі було впроваджено зміни до закону про *Карту поляка* (ухвалено в 2007 році), що передбачають поширення дії цього документа на всі країни світу.

Карта поляка — документ, який підтверджує приналежність особи до

польського народу поза межами історичної батьківщини. Власники карти поляка мають ряд пільг на території Польщі, прискорену процедуру набуття громадянства країни тощо.

За даними польської сторони з 2008 по 2017 роки карту поляка отримали 101937 громадян України. Упродовж 2016–2017 років спостерігалось зростання кількості виданих документів громадянам України – щороку понад 13 тисяч.

Імплементация Закону України «Про освіту» не стала предметом загострення двосторонніх відносин.

24 жовтня 2017 року між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща було підписано Декларацію щодо логіки імплементації статті 7 Закону України «Про освіту». Згідно з декларацією, сторони забезпечують особам, що належать до національних меншин, доступ до вивчення рідної мови і навчання рідною мовою у дошкільних закладах, початкових і середніх школах Польщі та України.

Чисельність польськомовних навчальних закладів залишається невеликою (з тенденцією до зменшення – зокрема, в 2017 році функціонувало 5 польськомовних шкіл, в той час як в 2018 вже 4), але кількість учнів, які вивчають польську мову як предмет, щорічно зростає – в середньому на 10 тис. учнів і досягла в 2018/2019 навчальних роках цифри – 64036 учнів (крім того, ще 13649 учнів вивчають польську факультативно або в гуртках). Загальна чисельність польської громади в Україні (відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення від 2001 року) 144 130 осіб. За невідтвердженими даними 2009 року (статистичний довідник «Україна в цифрах») цифра є меншою - 112 тис. осіб.

У Польщі діє 5 шкільних комплексів з українською мовою навчання та майже 103 пункти навчання української мови. Українська мова може вивчатися як іноземна.